

'СРЦЕ ТАМЕ' (1902): ИМПЕРИЈАЛИЗАМ И
РАСИСТИЧКИ СТЕРЕОТИПИ

У јесен 1898. године за писца Џозефа Конрада (*Joseph Conrad*) почиње нешто мирнији период. Након мјесеци проведених у мучном раду на незавршеном роману, због чега је чак помишљао да се поново врати на море, Конрад са олакшањем прихвата понуду енглеског писца Форда Медокса Форда да му изнајми своју викендицу у Кенту. Тамо је пред крај године, уживајући у друштву других писаца који су се такође смјестили у том дијелу земље, почео да пише причу која му се зачела у глави у љето исте године. Роман *Срце таме* (*Heart of Darkness*) појавиће се, прије објављивања 1902. године, у *Blackwood's* магазину у три наставка током 1899. године. Роман се сматра једним од најзначајнијих дијела написаних на енглеском језику. Конрад је у *Срцу таме* приказао епизоду са белгијским бродом на ријечи Конго. У овој симболичној приповијести о ефектима колонијализма, посебно на експлоататоре, приповједач Марлоу говори о растакању бића и путу у ништавило колонијалнога истраживача Курта. Амбијент афричке прашуме служи Конраду као симбол хаоса у самом срцу постојања који је непријатељски настројен ка људским вриједностима и било каквој хуманој заједници.

Срце таме једна је од епизода из Конрадове прошлости. Стварне чињенице су, по његовом признању, наглашене због ефекта који се заиста и постиже. Конрад

---

¹ oliverap@hotmail.com

у роману говори о страшној чињеници да је човјек усамљен, да вјечита и неуништива самоћа 'окожује, обавија и заодева свако људско биће од колијевке до гроба, а можда и даље.' Конрадов наратор Марлоу каже: 'Живимо као што и сањамо – сами.' Тако срце таме из наслова није само срце централне Африке него и непрозирна тама до које се човјек може срозати. Конрад је ионако мрачној теми дао посебан злослутан ођек који још више долази до изражаја због загонетног врхунца.

Радња романа тиче се догађаја који су се одиграли када је Енглез Марлоу прихватио задатак да постане капетан пароброда белгијске трговачке компаније. Иако се не наводи тачно име ријеке, може се претпоставити да је ријеч о ријечи Конго у држави Конго која је била приватна колонија краља Леополда Другог. Марлоу је унајмљен да транспортује слоновачу низ ријеку, али му је важнији задатак да упозна и врати у цивилизацију другог агента Курта. Прве информације о Курту које је Марлоу добио од главног књиговође компаније гласиле су да је 'он веома значајан човјек' и да ће 'далеко догурати, врло далеко'.

Читалац се сусреће са симболичном причом која је у ствари својеврсни наративни оквир или увод за причу унутар приче. Слушаћемо Марлоа који се пред групом мушкараца на броду усидреном на Темзи присјећа своје авантуре у Конгу од сумрака па до касно у ноћ. Са структуралистичке тачке гледишта не треба занемарити да је Марлоу, поред имена приповједача, такође назив града смјештеног на Темзи узводно од Лондона.

Дјечачка жеља Конрада који је водио авантуристички живот остварила се када је 1889. године пронашао начин на посјети Демократску Републику Конго у средишњој Африци. Постао је капетан пароброда, а ужаси којима је присуствовао и грозоте које је искусио на својој кожи дали су му основу за најпризнатије и

највишезначније дјело, роман *Срце таме*. Искуство из Африке послужило му је да јасно обликује своју визију људске природе, али и поглед на сопствену личност. На ова увјерења, у одређеној мјери, утицала је и емоционална траума и његова доживотна депресија која је и почела на овом путовању. Током боравка у Конгу упознао се са Роцером Кејсментом чији извјештај из Конга детаљно говори о злостављању аутохтоног становништва.

Путовање ријеком на које се отиснуо приповједач Чарлс Марлоу скоро у потпуности одговара Конрадовом. Марлоу, као уосталом и Конрад, упловљава у нимало пријатне воде саме природе зла. Конрадови доживљаји усамљености на пучини, искварености, као и немилосрдности природе слили су се у врло живописну, али и туробну визију свијета. Осамљеност, самообмана и свирепост која произилази из личних недостатака нити су које се провлаче кроз већину његових дијела.

Роман *Срце таме* представља мјешавину утисака, културних алузија и веома личних емоција једног човјека, обликовану његовим личним естетским циљевима, која је имала, и још увијек има, неизмјеран утицај на слику централне Африке у западном свијету и на (пост)колонијалне генерације уопште. Јасно је да Конрадова слика Африке није позитивна. Иако његов приповједач ватрено осуђује начин на који колонизатори користе, повређују и наносе неправду Африканцима и Африци, он такође слика домороце као праисторијске дивљаке и полуразвијена људска бића, а Африку као опасно и мистериозно мјесто које истовремено и привлачи и уништава бијеле путнике.

Прича која живи кроз Срце таме више од једног вијека буди бројна питања код читалаца и отвара различите расправе код критике. Тако се скорашње критике баве питањем како раширени стереотипи међу Африканцима

и Европљанима доприносе жељи за доминацијом или осветом. Тајиб Салих и други критичари кроз Конрадово дјело показују како и владајући и потчињени бивају привучени 'другим' у ситуацијама у којима се не осјећају сигурним у сопственим културама, и да, у исто вријеме, имају одбојност и страх да ће пасти под утицај 'другог' у његовој близини. Многи писци су касније и сами користили Конрадову илузију о томе како 'друго' може да обузме и прогута, чега се Марло све време плаши. Многи у томе виде потрагу за идентитетом.

Питање империјализма у самом је центру *Срца таме*. До деведесетих година деветнаестог вијека, већина такозваних мрачних мјеста налазила се, бар званично, под контролом неке од моћних европских држава које су се напрезале да руководе и очувају огромна царства која су се далеко протезала. Не чуди што су се у таквим системима почеле појављивати пукотине: побуне, ратови и ометање трговине на велико трговинских предузећа угрожени су бијелце који су дошли у далеке дијелове империје. *Срце таме* упућује на чињеницу да је ово природна последица ситуације у којој људи управљају ван организованих и контролираних друштвених система. Исказивање моћи, посебно моћи над другим људима неизбјежно има лоше резултате. У исто вријеме, отвара се питање да ли је могуће назвати појединца умоболним и злим када је он дио толико дубоко нечистог и исквареног система. Због тога роман, на свом најапстрактнијем нивоу, представља причу о томе колико је тешко разумијети свијет око нас и способности или, боље речено, неспособности човјека да разумије друге и да суди о њима.

Иако је *Срце таме* један од првих књижевних текстова који су нам пружили критички поглед на европске империјалистичке активности, на самом почетку критичари га нису сматрали спорним и дискутабилним.

Роман је углавном прихваћен са одушевљењем и тумачили су га или као осуду пустолова који обилато користи погодности имеперијализма или као сентиментални роман којим се пропагирају домаће вриједности: на примјер, критичари са почетка двадесетог вијека прописно славе лик Куртове заручнице која се појављује на крају романа због њене зрелости и осјећајности. Конрадова одлука да за мјесто дешавања радње одабере белгијску колонију, а за Марлово запослење белгијску трговинску фирму, чак је и олакшала британским читаоцима да се не пронађу у *Срцу таме*. Иако се ове ране реакције могу чинити бесмислене, па чак и смијешне, савременом читаоцу, оне само потврђују да се у самом средишту Конрадове новеле налазе теме лицемјерства и апсурдности.

Конрад је подржао протесни покрет у Великој Британији против режима краља Леополда у Конгу. У отвореном писму критиковао је Леополдову страховладу и приморавање на присилни рад у Конгу. Међутим, у писму, као уосталом и у роману, Конрад не представља народ Конга као равноправан са бијелцима. Захтјева се само бољи колонијални третман поробљених, али је задржана идеја да је добар облик колонијализма и даље најбоље рјешење у њиховом интересу. Све до 1975. године и чувеног предавања нигеријског професора, романописца и пјесника Чинуа Ачебе, у коме је Конрада назвао 'проклетим расистом', што је касније у штампаној верзији ублажио у 'радикани расиста', није се придавало важности теми расизма у *Срцу таме*. По њему, Конрад је видио и осудио сво зло империјалистичке експлоатације, али је крајње чудно што није био свјестан расизма. Конрад у *Срцу таме* гради слику Африке као антитезу и негацију Европе, као подручје на коме владају све супротности достигнућима европске цивилизације. За главног јунака Марлоа Африканци су дио дивљине, нису

чак ни особе него дијелови тијела. И док њихове патње описује са саосјећањем, ни у једном тренутку не предлаже једнакост, већ само износи идеју да је погрешна политика због које колонијални поданици пате на такав начин.

Африканци код Марлоа чак немају ни способност говора, међусобно комуницирају 'кратким реченицама, сличним гроктању', осим када се самопроглашавају људождерима или објављују смрт господина Курта кога је Африка изопачила. Марло Африканце види у позитивном свјетлу само када остају на свом мјесту, као, на примјер, робови веслачи на почетку романа или у случају Куртове пријатељице која остаје када он одлази. На исти начин, он упозорава Европљане да им је боље да се задрже тамо гдје припадају осим ако не желе да их исквари и уништи звјерство Африке.

Међутим, поједини критичари су стали у Конрадову одбрану тврдећи да је он само човјек који је припадао том времену и који је упао у проблем када је покушао да осуди колонијализам. Тако Франсис Синг тврди да је јунак Марло у *Срцу таме* на историјском нивоу приказао све ужасе колонијализма, али је на психолошком нивоу те исте ужасе повезао са и приписао Африканцима. У ствари, подлегао је идеологији тог времена по којој су народи Африке зли и грешни и због тога морају бити покорени и стављени под власт бијелог човјека за њихово сопствено добро.

Оно што посебно збуњује у *Срцу таме* је Марлова протејска способност да прелази са позитивних на негативне стереотипе или, нешто рјеђе, да комбинује стереотипске и личне погледе на Африканце. На примјер, Марло осјећа да путник из Европе 'мора бити бар исто толико човек колико и они на обали' да би научио да цијени заједничку људскост црних и бијелих, а само неколико реченица прије изјавио је да домороци

припадају 'ноћи првих векова.' Смрт кормилара Марло веома осјећајно доживљава, али истовремено побија ту осјећајност у тренутку када човјека упореди са алатком. 'Много ми је недостајао мој покојни крманаш (...) зар не видите, он је нешто радио, он је кормиларио (...) – он ми је био помоћ – инструмент. То је била нека врста ортаклука.'

Када описује Африканку контрадикторни стеротипи се смјењују скоро у истој реченици: 'једна дивљачка и величанствена женска прилика (...) поносито је корачала по земљи, а сваки њен покрет пратило је звецкање и блесак варварских украса (...) Била је дивља и дивна, величанствена упркос дивљачком погледу.'

Слике дивљаштва и варваризма стоје рама уз раме са сликама природног, аутентичног и искреног живота, мушке снаге неупрљане цивилизованом млитавошћу, женског поноса неослабљеног викторијанским бледилом вјеренице. Чини се да Конрад истражује одговор читалаца на расистичке фантазије - док већина њих тога и није свјесна. Он одржава несвјесну потребу читалаца за неким редом или принципом, тако што је не задовољава него се све вријеме вјешто пребацује између контрадикторних стереотипа и фантазија. Ово мијешање утисака и пребацивање иде до збуњућих граница чиме се ствара напетост која дијелом објашњава величину и интензитет Срца таме – а дијелом потврђује зашто критичари имају толико проблема да растумаче Конрадову обраду питања расе.

Из наведених примјера очито је да је писац учествовао у грађењу, за то вријеме, већ уобичајене погрешне представе о Африканцима као демонским 'другим'. Један од разлога за то је што његова посвећеност истинитом представљању долази у сукоб са другим приврженостима. Тако на самом почетку романа, присјећајући се своје дјечије страсти према географским картама, Марло каже да је 'у то време на земљи било много неиспитаних

области.' Африка је била једна од њих, 'неиспитана област пуна чаробне тајанствености, бела мрља на мапи над којом би се дечак заносио дивним сновима.' Док је одрастао већина тих празних простора на мапи је испуњена, али је дух непознатог још увијек лебдио изнад горњег тока Конга, још увијек не истражен, остао је мјесто које опчињава. Тако Марло плови ријеком дијелом и због своје посвећености мистерији и чаролији, привучен свијетом који је потпуно другачији од предвидљиве и познате свакодневнице. Управо ће ова драж мистерије нагнати Конрада и његовог јунака Марлоа да прикаже Африканце на тај начин, односно да им додијели већ познату улогу демонског 'другог'. Чувајући мистичност и чаролију за себе и своје европске читаоце, Конрад подстиче Марлоа да у празнине на мапи Африке упише 'демонске зоне'. Изгледа да је Конрад одабрао да жртвује своју потребу за одговарајућим представљањем зарад своје наклоности мистерији. Неспорно је да је Марло уписао и 'људска зона' преко Африке, али је то радио далеко слабијим рукописом који је до краја *Срца таме* постао готово потпуно нечитак.

Срце таме окрутно поткрепљује Конрадово упозорење да се ниједном Европљанину не може вјеровати када говори у име колонизованих. У прегледу *'The Black Presence in English Literature'* закључује се да је и сам Конрад био растрзан између посвећености тачном и саосјећајном приказивању и потребе да потврди постојање радикалног морала и епистемолошке таме. Захваљујући његовој слици у којој афрички ликови носе терет те таме одржава се идеја неопходности европског презира и владавине.

Махуд је, такође, несумњиво у праву када у 'Колонијалном сусрету' каже да је мјешавина интелектуалних ставова изродила причу изузетне дубине.

Превирање осјећања чини је снажном, живописном и напетом, и тако преноси узбуђење на све касније романописце који се баве колонијалним искуствима.

Неопростиво је што се у једном од Конрадових најпознатијих и најчитанијих романа налази толико погрдан приказ колонизованог народа. Ипак, утјеха је у томе што *Срце таме* нуди вјероватно најупечатљивију осуду империјалне експлоатације на енглеском језику.

Белешка о писцу

Оливера Петровић Томанић, рођена 1981. године у Бијељини гдје је завршила основну школу и гимназију. Основне и магистарске студије завршила на Универзитету у Бања Луци (енглески језик и књижевност, методика наставе енглеског језика), а докторску тезу одбранила на Универзитету у Новом Саду (енглеска књижевност и културолошке студије). Истраживачки део магистарских и докторских студија радила на Универзитету у Лондону, Гриничу и Кингс колеџу у Лондону. Радно искуство стицала у просвјети последњих 14 година, од којих је 12 година у високом образовању. На Педагошком факултету у Бијељини запослена од 2005. године као асистент, виши асистент и доцент, као и на матичном Филолошком факултету Слобомир П Универзитета у Бијељини. Била члан Управног одбора Центра за информисање и признавање докумената из области високог образовања у Босни и Херцеговини (2008-2009) и члан Савјета за развој високог образовања и осигурање квалитета (2012-2017). Обављала послове продекана за наставу, координатора за осигурање квалитета и учествовала у више радних група на иновацији наставних планова и програма.